

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

УДК 94(477:323)

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-22-10>

Шаповал Ю.І.

<https://orcid.org/0000-0002-2883-6403>

ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ ПРО СОБОРНІСТЬ УКРАЇНИ

Стаття містить аналіз поглядів одного з найцікавіших українських істориків ХХ ст. Івана Лисяка-Рудницького на проблему соборності українських земель. Він вважав, що висхідним пунктом цього питання став проголошений Директорією Української Народної Республіки Акт від 22 січня 1919 р. З того часу всі політичні українські програми не ігнорували питання єдності Східної і Західної України. Головним досягненням у реалізації цього питання у 1921-1941 рр., до початку Другої світової війни стало культурне зближення, уніфікація літературної мови, правопису, стирання культурних відмінностей. Фундаментальні зміни принесла Друга світова війна. Тоді за умов спочатку радянської, потім німецької, а згодом знову радянської окупації, сталася зустріч між західними і східними українцями. Лисяк-Рудницький відсуває на другий план, сказати б, стигматизацію згаданих подій. Включення території Західної України до СРСР супроводжувалось великими стражданнями людей. Це була єдність під чужим ярмом. Лисяк-Рудницький вважав, що справа цим не вичерпується. Це не змогло перешкодити численним особистим контактам між уродженцями східно-центральної та західної земель. В такий спосіб формувалось нове всеукраїнське єднання, що стане носієм майбутнього української нації. Паралельно до цього відбувалась інтеграція в українській еміграції. Вона також охоплювала вихідців з усіх регіонів України. Прикладом є Українська Національна Рада, створена навесні 1947 – влітку 1948 року для координації дій українських партій та організацій. Іван Лисяк-Рудницький також звертався до проблеми Криму і його входження у 1954 р. до складу України. У своїх дослідженнях він обґрунтовував, що геополітичні й економічні чинники обумовлюють органічну приналежність Кримського півострова до українського материка.

Ключові слова: Іван Лисяк-Рудницький, історія України, ідея соборності, конвергенція Західної і Східної України, Крим, Росія.

Постановка проблеми. На думку професора Ярослава Грицака, навряд чи жоден історик ХХ ст. мав такий глибокий вплив на сучасне українське історієписання, як Іван Лисяк-Рудницький (1919–1984) [1, р. 301]. Грицак наводить слова іншого дослідника – Сергія Єкельчика – про те, що після проголошення незалежності України у 1991 р. твори Лисяка-Рудницького були на порозі того, щоб стати новим каноном для написання історії в Україні [1].

В обох наведених твердженнях є перебільшення. Хоча б тому, що й раніше і нині далеко не всі дослідники належним чином обізнані із спадщиною Івана Лисяка-Рудницького. Він був не лише унікально ґрунтованою особою, а й особою парадоксальною. Наприклад, за життя він не видав жодної монографії, не говорячи вже про *opus magnum*. Він був дослідником, який міг дозволити собі місяцями, а то й роками писати деякі свої статті. Його дослідження у

1987 р., вже по його смерті, були видані у вигляді англомовного збірника статей [2] завдяки його синові Петру (Пітеру) Л. Рудницькому¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Іван Лисяк-Рудницький мав незаперечний вплив на своїх колег українського походження, які (як і він сам) вже після Другої світової війни зробили академічні кар'єри на Заході. Проте в Україні пізнання спадщини Івана Лисяка-Рудницького розпочалося з виходом у 1994 р. двотомного зібрання його творів під назвою «Історичні есе» [3]. У 2019 р. було здійснено друге видання «Історичних есе» [4]. Обидва згадані видання є не лише найповнішим зібранням наукової спадщини Лисяка-Рудницького, а й ключовим джерелом для дослідників цієї спадщини [5; 6; 7; 8; 9].

Ці видавничі проекти були успішно реалізовані завдяки спільним зусиллям Петра (Пітера) Л. Лисяка-Рудницького і Ярослава Грицака. Останній слушно підкреслював: «...Мабуть, немає іншого історика, який би так радикально переосмислив, що таке українська історія і як про неї писати. Переосмислення історії України було головним проектом життя Рудницького. У нього було дивовижне життя, яке відповідало його видатній інтелектуальній спадщині. Але бути видатним не обов'язково означає бути успішним» [1, р. 302].

Життя Івана Лисяка-Рудницького, яке він завершив на посаді професора Альбертського університету в Канаді, яскраво відбивають його щоденники, видані в Україні у 2019 р. [10]. Щоденники були написані з максимальною відвертістю, як мовиться, не для друку. Вони містять широку родієву панораму: життя Львова у 1930-х рр., української громади Кракова 1939-1940 рр., перебування і навчання у нацистському Берліні та окупованій Празі у 1940-1945 рр., еміграційні реалії Західної Європи та США 1945-1954 рр. і, нарешті, Москви (куди Лисяк-Рудницький приїздив на Міжнародний конгрес істориків) і Києва (де Лисяк-Рудницький був з метою налагодження наукової співпраці з Київським університетом) у 1970 р. Після публікації щоденники також стали предметом аналізу, що його здійснюють науковці різних країн [11; 12; 13; 14; 15].

Наукова кар'єра Івана Лисяка-Рудницького після навчання у Колумбійському університеті у Нью-Йорку була зламана 1954 р. через донос про нібито «прорадянські симпатії» молодого дослідника (це був час «полювання на відьом» у США)². Після цього Лисяк-Рудницький був

---

¹ Рудницький Петро (Пітер), 1951 року народження – професор історії середньовічної англійської літератури Університету Флориди (США), а також психотерапевт. Автор низки праць з проблем психоаналізу.

² «Полювання на відьом» – політична кампанія у США, що розпочалася промовою сенатора Джозефа Маккарті 9 лютого 1950 р. в місті Вілінг (штат Західна Вірджинія). Сенатор заявив, що довів до відома держсекретаря список з 205 комуністів, які працюють в Держдепі, стала сенсацією і сигналом для активізації антикомуністичних сил. У 1953 р. до боротьби із комуністичною загрозою були залучені комітети Палати представників та Сенату, численні

вимушений переїхати до Філадельфії до батьків його дружини, де спочатку працював контролером у громадському транспорті. Зрештою він повернувся до викладацької та дослідницької роботи у вже згаданій Філадельфії, в університеті міста Медісон (штат Вісконсін), в Американському університеті у Вашингтоні.

Літературознавець Юрій Луцький³, приятель Лисяка-Рудницького, згадував: «Іван належав до тих нечисленних тепер людей, які вільно читали і говорили світовими мовами, від яких віяло подихом старої європейської культури. Одночасно він не присвячував уваги виключно філософській чи історичній лектурі, але читав багато художньої літератури різними мовами» [16, с. 190].

Професор Омелян Прицак⁴ у передмові до двотомника «Історичні есе» зазначав, що добрий філософський вишкіл Лисяка-Рудницького, інтелектуальна чесність і громадська відвага «робили його есеї винятковими появами на нашому історико-політичному ринку. Вихований... на традиціях західноєвропейського лібералізму, він добре розумів світосприймання західного читача і, пишучи, вживав той самий код, тому більшість своїх праць він міг паралельно подавати у двох версіях: англійській і українській... Під тим оглядом Іван більше зробив для поширення інформації про найважливіші проблеми України, а зокрема української суспільно-політичної думки для читачів-неукраїнців, ніж хто-небудь із його колег» [17, с. 12].

антикомуністичні комітети у федеральних, державних і місцевих органах влади, а також приватні розшукові агентства. Чистці було піддано державний апарат, армійське і флотське керівництво, викладацький склад коледжів і університетів, діячів культури, умовою перебування яких на посаді слугувала заява під присягою про непричетність навіть у минулому до діяльності Компартії. У 1954 р. за ініціативою маккартистів Конгрес прийняв «Акт про контроль над комуністами», яким оголосили компартію поза законом і визначили 14 ознак приналежності до комунізму. Згодом, під тиском преси і громадськості для вивчення діяльності Маккарті було створено спеціальний комітет, який 2 грудня 1954 р. засудив його поведінку як негідну за волонтаристські дії, «необгрунтовані звинувачення» і порушення етики, які могли призвести до «безчестя Сенату».

³ Луцький Юрій (1919-2001) – літературознавець, літературний критик, видавець, перекладач. Разом з І. Лисяком-Рудницьким у Львові отримав середню освіту, у 1937-1939 рр. навчався у Берлінському університеті. Виїхав на канікули до Великої Британії, де застав початок Другої світової війни. Навчався у Бірмінгемському університеті, у 1943-1947 рр. служив в англійській армії. Після війни переїхав до Канади, де викладав у Саскачеванському університеті, з 1949 року – у США, в Колумбійському університеті, з 1952 року – викладач Торонтського університету, де очолював відділ славістики (1956-1960). Один зі засновників та асоційований директор (1976-1982) Канадського інституту українських студій (КІУС). Автор праць про українську літературу, а також мемуарів.

⁴ Прицак Омелян (1919-2006) – історик, філолог, орієнталіст, викладач університету, мовознавець. Досліджував мови та історію тюркських народів, джерела до історії України (скандинавські і східні), українсько-турецькі відносини в середні віки. Професор Гамбурзького, Вашингтонського, Гарвардського, Київського університетів, засновник і перший директор Українського наукового інституту Гарвардського університету (до 1989 року) та Інституту сходознавства імені А.Ю. Кримського (1991-1999).

Новизна і мета статті. Не дивлячись на те, що у західному академічному дискурсі у повоєнні і наступні часи панувала (та й дотепер має панівні позиції у східноєвропейських дослідженнях) історія Росії, історія України ніколи не виходила з кола наукових інтересів Івана Лисяка-Рудницького. Викладаючи курси з історії Росії та східноєвропейської історії, не ігнорував він і проблему соборності України. Тим часом його погляди на цю проблему дотепер ще не були піддані спеціальному науковому аналізу. Саме це стимулювало зусилля автора для підготовки цієї публікації. Тим більше, що проблема соборності українських земель є важливою складовою питання життєздатності України як держави. Особливо це очевидно після початку у 2014 р. російської агресії проти України.

Виклад основного матеріалу. Важливим етапом в осмисленні цієї проблеми для Івана Лисяка-Рудницького стало утворення еміграційної Української Національної Ради (УНРада). Вона являла собою передпарламент (законодавчий орган) Державного Центру Української Народної Республіки⁵ [18; 19]. УНРада була створена навесні 1947 – влітку 1948 року для координації дій українських партій та організацій, що стояли на самостійницьких позиціях.

Крім Української Національної Ради діяли Закордонне представництво Української Головної Визвольної Ради (УГВР)⁶ та монархістська група Союз гетьманців-державників⁷. Частина ОУН під керівництвом Андрія Мельника⁸ брала участь у її роботі з 1957 по 1961 рік. Після реорганізації у 1978 р. частина членів УНРади вийшла з неї. У 1979 р. ця група утворила на чолі з Іваном Кедриним⁹ Раду прихильників Української Народної Республіки. УНРада

---

⁵ Державний Центр УНР в екзилі (ДЦ УНР) – сукупність законодавчих і виконавчих українських органів влади, які у 1921-1992 рр. діяли поза межами України. Вони внаслідок комунізації України з кінця 1920 р. перебували поза межами УНР, на території Польщі. Державні установи діяли в Тарнові, Ченстохові, Варшаві, а потім у Парижі, Ваймарі, Кіссінгені, Мюнхені, Філадельфії.

⁶ Українська головна визвольна рада (УГВР) – орган політичного керівництва українським визвольним рухом. УГВР оголосила себе «верховним органом українського народу в його революційно-визвольній боротьбі». Утворена в умовах підпілля у липні 1944 р. в Україні з ініціативи УПА й ОУН (бандерівське крило).

⁷ Союз гетьманців-державників (СГД), політична монархічна організація, правонаступниця Українського союзу хліборобів-державників, заснована у 1937 р. за ініціативою Павла Скоропадського.

⁸ Мельник Андрій (1890-1964) – полковник Армії УНР. З 1921 р. в Українській Військовій організації (УВО), близький співробітник Євгена Коновальця. Після смерті останнього очолив Організацію Українських Націоналістів (ОУН). З 1940 р. лідер частини ОУН, яку називали «Мельниківці». В 1944 р. кинутий німцями до концтабору у Заксенхаузен. Після війни – в еміграції.

⁹ Кедрин-Рудницький Іван (1896-1995) – історик, політичний діяч і журналіст. У 1920-1930-х рр. політична діяльність була тісно пов'язана з екзильним урядом УНР та найвпливовішою політичною партією в Західній Україні – Українським національно-демократичним об'єднанням. У вересні 1939 р. переїхав до Польщі, з 1944 року – в Австрії, з 1949 року – США.

припинила свою діяльність у березні 1992 р. після складання повноважень Державного Центру Української Народної Республіки і передачі їх законній владі незалежної України.

У 1950 р. Лисяк-Рудницький друкує статтю «Українська Національна Рада й ідея соборності». Через два роки після створення УНРади дослідник називає цю подію «найбільшим дотеперішнім досягненням нашої політики на еміграції» [20, с. 300]. Головним імпульсом для такої оцінки є те, що УНРада являє собою національно-державний центр всеукраїнського або соборного значення, в ній вперше поєднані в одній спільній репрезентації всі території України, зокрема Україна наддніпрянська та західна. Остання, зазначається у статті, також не є монолітною: «Вона розпадається на ряд областей – Галичина, Волинь, Закарпаття, Буковина, – що кожна з них мала донедавна окрему політичну індивідуальність. Все ж проблема соборності зводиться в основному до взаємин між Наддніпрянщиною й Галичиною» [20, с. 300]. Про це йдеться далі.

Звертаючись до проголошення Директорією УНР 22 січня 1919 р. на Софійській площі в Києві злуки (єднання) всіх українських земель (західних і східних) в одну Українську державу, Лисяк-Рудницький зазначає: «Не зважаючи на те, що акт 22 січня 1919 р[оку] не був у свій час практично введений у життя, він залишився вихідною точкою всієї дальшої еволюції. В міжвоєнній добі українські землі знову опинилися розділені чужими державними кордонами. Але постулат соборності став невід'ємною частиною всіх українських «політичних програм цієї доби – від консервативно-гетьманської починаючи й на націонал-комуністичній кінчаючи» [20, с. 301-302].

Розглядаючи колишніх українських націонал-комуністів типу Миколи Хвильового¹⁰ чи Миколи Скрипника¹¹ як останніх носіїв незалежної політичної думки, Лисяк-Рудницький підкреслює, що ці середовища були налаштовані

Деякий час виконував обов'язки голови Президії Української Національної Ради в екзилі, був Головою Ради Народних Міністрів УНР в екзилі (1976-1978). З 1953 по 1979 р. працював у редакції газети «Свобода» – найбільшої української газети у США.

¹⁰ Хвильовий Микола Григорович, справжнє прізвище Фітільов (1893-1933) – прозаїк, поет, публіцист. Активний адепт політики «українізації», автор низки памфлетів, що мали в середині 1920-х рр. під час літературної дискусії великий суспільно-політичний резонанс і привернули увагу Й. Сталіна. Своєрідним продовженням цих памфлетів стала стаття «Україна чи Малоросія?». У цих творах висловив вимогу перед новою українською літературою припинити наслідувати Москву й орієнтуватися на «психологічну Європу». Вважав, що на зміну провідній ролі Європи в культурному процесі має прийти «євразійський Ренесанс», у якому провідну роль відводив новій українській культурі. Підтриманий «націонал-комуністами», був підданий демагогічній критиці особисто Сталіним та його прихильниками. Був трактований як ідеолог «націонал-ухильництва». Напередодні арешту покінчив життя самогубством у Харкові 13 травня 1933 р.

¹¹ Скрипник Микола Олексійович (1872-1933) – більшовицький політичний діяч, один із ідеологів політики українізації. У 1927-1933 рр. – народний комісар освіти УСРР. Після обвинувачень в націоналізмі 7 липня 1933 р. наклав на себе руки.

виразно по-соборницьки: «До проявів активного соборництва націонал-комуністів належало субвенціонування культурного життя серед українських «скупчень у Советському Союзі поза границями УССР (на Курщині, Вороніжчині, Донщині, в Криму й Кубанщині, в колоніях осередньої Азії та Далекого Сходу). З цих же мотивів випливало старання про контакти з Галичиною та іншими західними землями та підтримка, що її Харків давав тамтешнім національним установам, навіть таким, що зовсім не мали “радянськості” забарвлення. Рівночасно українські комуністи форсували в Комінтерні протипольський курс. Але на кінець 20-х і початок 30-х років припадає розгром українських комуністичних формацій, а 1933 рік мало хто з їхніх лідерів перетривав навіть фізично» [20, с. 303].

Лисяк-Рудницький ставить і шукає відповідь на питання, в чому саме полягав прогрес в реалізації ідеї соборності за ті двадцять років, що відділяли кінець боротьби за незалежну Україну до початку Другої світової війни? З його точки зору, велетенську працю було проведено в першу чергу з ліквідації старих культурних відмінностей, з утвердження нової всеукраїнської духовності: «Згадати б лише про уніфікацію літературної мови, правопису. Великі заслуги на полі культурного зближення поклали культурні діячі наддніпрянської еміграції, що по 1921 р[оку] або просто поселилися на одній з наших західних територій, або які, – навіть живучи по Прагах, Варшавах, Берлінах, Парижах, брали участь у духовому житті галицько-волинської землі, друкували свої твори у Львові й там же знаходили споживачів своєї продукції. Мабуть, не менш важлива, хоч часово коротша була активність тих галичан, що в період відносного лібералізму в советах (20-ті роки, українізація) відігравали помітну роль в УССР. Для прикладу назв'ю з одного боку імена Маланюка¹² й Ковжуна,¹³ з другого боку Курбаса¹⁴ й Бойчука¹⁵ ... На Радянщині останніми носіями незалежної політичної думки були колишні укапісти й боротьбісти, українські націонал-комуністи типу Хвильового чи Скрипника. Ці середовища були настроєні яскраво по-соборницьки. Недаремно в органі хвильовистів,

---

¹² Маланюк Євген Филімонович (1897-1968) – письменник, публіцист, літературний критик, сотник Армії УНР.

¹³ Ковжун Павло Максимович (1896-1939) – художник, мистецтвознавець. Спершу представник футуризму, у 1920-х роках – конструктивізму з використанням елементів українського барокко.

¹⁴ Курбас Лесь Степанович (1887-1937) – режисер, актор, теоретик театру, драматург, публіцист, перекладач. Народився у Галичині, навчався у Львівському та Віденському університетах, закінчив драматичну школу при Віденській консерваторії. Народний артист Української РСР. Засновник театру «Березіль» у Харкові. Репресований, розстріляний з групою соловецьких в'язнів.

¹⁵ Бойчук Михайло Львович (1882-1937) – художник, маляр-монументаліст, засновник самобутньої школи українського мистецтва, лідер групи «бойчукістів». Один із засновників монументального мистецтва України ХХ ст. Заарештований 1936 р. в Києві, наступного року страчений.

«Літературному Ярмаркові»,¹⁶ красувалося гасло “Нехай живе соборна Українська Радянська Соціалістична Республіка!”, при чому це розумілося напевне не на теперішній сталінський лад» [20, с. 302-303].

Для позначення ситуації, що склалася у процесі кристалізації сталінської диктатури у Радянському Союзі, а відтак і в УСРР/УРСР, Лисяк-Рудницький вживає поняття «сьогобічна» (тобто західна, еміграційна) і «потойбічна» (тобто підкомуністична) Україна. Найгострішу критику при цьому він спрямовує проти України «сьогобічної», тобто еміграційної, дорікаючи тим, що тут не було належного інтересу до систематичного вивчення того, що відбувалося в УСРР/УРСР, а також катастрофічним зниженням рівня української політичної думки на західних землях [20, с. 305]. Все це – «один з найбільших «гріхів занедбання» супроти соборницької заповіді, який лежить на проводі «сьогобічної» України міжвоєнної доби» [20, с. 305].

На переконання Івана Лисяка-Рудницького, фундаментальні зміни сталися з початком Другої світової війни. Саме тоді за умов спочатку радянської, потім німецької, а згодом знову радянської окупації, сталася зустріч між «сьогобічним» і «потойбічним», між західними і східними українцями.

Звертає на себе увагу те, що Лисяк-Рудницький якби відсуває на другий план, сказати б, стигматизацію згаданих подій. Тут місце згадати кінорежисера і письменника Олександра Довженка. Для нього Друга світова війна почалася не 22 червня 1941 р., а у вересні 1939-го, після інкорпорації земель П Речі Посполитої, які відтак іменувалися винятково Західною Україною. 23 вересня 1939 р. Довженко на чолі фронтової знімальної групи працював в Галичині близько двох місяців (до того ж був політпрацівником), фіксуючи на плівку те, що комуністична пропаганда оголосила «золотим вереснем», братерським «возз'єднанням» в сім'ї радянських народів. Влітку 1940 р. Довженко очолює групу працівників Київської кіностудії, яка виїздить до Бессарабії і Буковини на зйомки документальних фільмів про «визволених» трудящих. У промовах на мітингах Довженко говорив одне, а у вузькому колі близьких до нього людей інше. Зовсім інше писав і у своїх щоденниках.

Ось один з його записів, зроблений під час війни: «У тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятому році возз'єдналася Україна Східна і Західна... Обнялися. Стиснули, притиснулися одна до одної і... не зійшлися. Розімкнулися обійми, радість уступила місце непевності, непевність сумніву, сумнів замінився здивованієм, здивованіє розчаруванням, а потім гнівом і обуренням. Хтось сказав – сказано було, що треба ув'язнювати, гнобити, стріляти у спину, висилати, зневажати, плювати в душу, ганьбити, не прощати, нічого не простити!!! І розі<и>шлись, скривавлені, розмотовані, забуті богом, обдурені богом і людьми, на радість ворогам. Розірвались знову в ще більшій світовій

---

¹⁶ «Літературний ярмарок» – журнал, заснований у 1928 р. в Харкові після «самоліквідації» Всеукраїнської академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ). Від грудня 1928 р. до листопада 1929 р. вийшло 12 номерів «Літературного ярмарку».

трагедії, щоб більш уже ніколи не з'єднатись і зникнуть поодиночку в небуття» [21, с. 216].

Ще до нападу Німеччини на Радянський Союз Довженко в приватній розмові жалівся, як важко йому було робити пропагандистські фільми, оскільки треба було представити все інакше, ніж було насправді: «Якби ви бачили, як жили там люди... Вони всі жили у чудових хатах, дуже добре одягалися, були вільними та незалежними. Зараз там стає дедалі гірше, гірше. Багатьох людей хапає НКВД. Загалом, з'являється знайома картина» [22].

Іван Лисяк-Рудницький не гірше за Довженка знав про реалії, що їх створювали червоні «визволителі», оскільки із своєю матір'ю Міленою Рудницькою¹⁷ у 1939 р. перебував, а потім, ризикуючи життям, втік із «визволеного» Львова. Проте він на перший погляд дивним чином робить акцент не на цьому, вважає, що справа цим не вичерпується. Не зважаючи на всю майстерність радянської поліцейсько-терористичної системи, вона не може перешкодити численним особистим контактам між уродженцями східно-центральної та західної земель. В такий спосіб відбувається процес інтеграції нової сукупної свідомості українських мас [20, с. 306]. Тобто для Лисяка-Рудницького найважливішим результатом став ефект конвергенції, «взаємопроникнення» Західної і Східної України.

Він переконаний, що до зміцнення українського патріотизму та антибільшовицької опозиційності приводить саме поєднання, співжиття східних і західних українців в єдиній державі: «Нелегко з еміграційної перспективи схарактеризувати нову всеукраїнську духовність, що народжується на батьківщині. Але ризикнемо, з великою дозою правдоподібності, визначити вклади нашого Сходу й Заходу в цю соборницьку синтезу. Найвартісніше, що приносять “східняки”, це звичка до “великопростірною” мислення (у противенстві до галицької провінційності) та більший досвід практичного, економічного й культурного будівництва в державних масштабах. З “західницького” ж боку – це загострений національний фанатизм, воля за всяку ціну здобути політичну незалежність та непримиренний “мазепинський дух” (у противенстві до деякої національної аморфності великої частини наддніпрянського українства), що такий страшний Москві» [20, с. 307].

У 1956 р. Іван Лисяк-Рудницький друкує у польському еміграційному журналі «Культура», що виходив у Франції за редакцією Єжи Гедройця¹⁸,

---

¹⁷ Рудницька Мілена Іванівна (1892-1976) – українська громадсько-політична діячка, журналістка, письменниця. Голова центральної управи Союзу українок – найбільшої жіночої організації в Галичині (1917-1938).

¹⁸ Єжи Гедройць (Jerzy Giedroyc, 1906–2000), польський публіцист, головний редактор часопису «Kultura». Зі студентських років – активіст молодіжного руху; був співпрацівником редакцій часописів «Dzień Akademicki», «Bunt Młodych». З початком Другої світової війни був секретарем посла Польщі у Бухаресті. У 1940 р. вступив до війська, невдовзі опинився у бюро пропаганди II-го військового корпусу генерала Владислава Андерса, згодом – у міністерстві

статтю «Новий Переяслав». Привертає увагу та частина цієї публікації, яка пов'язана з Кримом. Як відомо, цей півострів 19 лютого 1954 р. було включено до складу УРСР.

Звісно, Лисяк-Рудницький не міг знати, що ідея приєднання Криму до України виникла у Микити Хрущова ще у 1944 р. В той час Хрущов, ще вірний сталінець, очолював не лише Компартію України, а й уряд УРСР. У травні 1944 р. з Криму виселили кримських татар. 2 червня 1944 р. було прийнято постанову Державного комітету оборони (ДКО) СРСР про виселення з Криму болгар, вірмен і греків, а упродовж 27-28 червня їх було депортовано у східні райони СРСР. При цьому у Москві почали компенсувати втрачені на півострові людські і матеріальні ресурси. Зокрема, шляхом переселення колгоспників із України. Ось тоді у Хрущова почало формуватись враження, що у черговий раз Україна віддає людські і матеріальні ресурси, нічого не одержуючи натомість. Почала визрівати ідея, що більш справедливо було б просто включити Крим до складу України. До речі, значною мірою такий підхід стимулювало його знайомство з історією Кримського півострова, інформації про його давні зв'язки з Україною [23].

Зі своєю ідеєю Хрущов поїхав до Сталіна, від якого тоді отримав категоричну відмову і страшну прочуханку. Ось що він розповів про це одному з апаратних працівників: «Я ось був у Москві і заявив: Україна у розрусі, а всі з неї тягнуть. А от якщо їй Крим віддати?.. Так мене після цього як тільки не називали і як тільки душу не трясли. Стерти у порох були готові! І нічого, як бачиш, живий!» [24, с. 54]. Цитує автор спогадів і такі слова Хрущова: «Людей дам, а Крим заберу. Все одно» [24, с. 54].

Так воно у лютому 1954 року і сталося. До речі, рішення Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР аргументувалось спільністю економіки, територіальною близькістю і тісними господарськими і культурними зв'язками між Кримом і Україною. Довкола цього було влаштовано широкомасштабну галасливу кампанію, «оздоблену» згадками про 300-річчя Переяславської Ради. Безумовно, не слід відкидати того, що фактом передачі Криму Хрущов до певної міри реалізував свої попередні амбіції. Це був також до певної міри антисталінський крок. Проте у данному випадку важлива мотивація дій Микити Хрущова, який (при всьому його

інформації уряду Польщі в екзилі у Лондоні. У 1946 р. заснував Інститут літератури у Римі, який був перенесений до Паризького передмістя Мезон-Ляффіт. Був його директором до смерті. Є. Гедройць був великим прихильником українсько-польського порозуміння, концепції Міжмор'я та вів активну видавничу діяльність. Крім часопису «Kultura» з 1962 р. виходив щоквартальник «Zeszyty Historyczne». З Є. Гедройцем співпрацювали Богдан Осадчук, Юрій Лавріненко, Юрій Шевельов, Іван Лисяк-Рудницький, Борис Левицький, Іван Кедрин, Іван Кошелівець. (Див.: Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури». Підготувала Богуміла Бердиховська. Київ: Критика, 2005; Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950–1982 років. Київ: Критика, 2008; Jerzy Giedroyc i Bohdan Osadczuk. Korespondencja 1950–2000. Opracowali: Bogumiła Berdychowska i Marek Żebrowski. Wojnowice, 2019).

щирому інтернаціоналізмі) прагнув відстояти інтереси України, яка зазнала великих втрат, але була змушена багато віддавати Молоху «общесоюзной копилки». Відтак можна констатувати, що передача Криму була не ексцентричним, а цілком свідомим і мотивованим кроком Хрущова. При цьому, зрозуміло, він не передбачав, що Україна відокремиться і буде незалежною державною.

Іван Лисяк-Рудницький під час написання статті «Новий переяслав» не знав деталей передачі Криму Україні. Та для нього не було сумніву, що цей процес відіграє величезну роль для соборності України. Він підкреслює: «Геополітичні й економічні чинники обумовлюють органічну приналежність Кримського півострова до українського материка. Україна має також історичні й етнічні права до цієї території, що її розвиток від найдавніших часів проходив у тісному зв'язку з життям українських земель та що серед її строкатого населення українці творили, поруч з татарами, автохтонне ядро. Різні українські політичні сили, від консервативного уряду гетьмана Скоропадського в 1918 році до харківських «націонал-комуністів» двадцятих років, робили заходи у справі приєднання Криму до України. Хоч українці були в Криму тільки меншиною, проте його політичне значення для України більше, ніж деяких теренів, що мають, або мали в недавньому минулому, безспірно український етнічний характер. Наприклад, можемо собі без труду уявити існування самостійної української держави без західніх окраїн, - Пряшівщини, Лемківщини, Посяння, Холмщини. Зате українська державність немислима без Криму. Якщо прийняти до уваги панівне стратегічне положення Севастополя в північній смузі чорноморського басейну, то ясно, що Крим у чужих руках - це дуло пістоля, приложене до скроні України» [25, с. 319-320].

Ще одна теза Лисяка-Рудницького заслуговує на згадку за умов розв'язаної Росією у 2014 р. і посиленою у лютому 2022 р. війни проти України. По-перше, він наполягає на тому, що законні українські інтереси в Криму ніяк не стоять у суперечності з життєвими правами кримсько-татарського народу: «Наш обов'язок – всіма доступними засобами сприяти поворотові татарських виселенців на вітчизну» [25, с. 321].

По-друге, Лисяк-Рудницький повертається до думки про позитивний ефект конвергенції Західної і Наддніпрянської України: «Якщо, з одного боку, затираються тепер старі обласні особливості західньоукраїнських земель (в першу чергу Галичини, але також західньої Волині, Закарпаття, північної Буковини та українських частіш Басарабії), то, з другого боку, теж давня Радянська Україна виглядає сьогодні інакше, ніж перед 1939 роком. Могутній політичний динамізм західніх українців, вихованих в європейських громадських і культурних традиціях (згадати б тільки про вплив Католицької Церкви та австрійського конституціоналізму!), знайшов глибокий відгомін серед східньоукраїнських мас. Їхня національна свідомість загострилася і психологічні різниці у відношенні до росіян поглибилися. Більше, ніж коли-

небудь у минулому, Україна й Росія протистоять одна одній не тільки як два етнічні розгалуження східного слов'янства, але також як дві політично здиференційовані сили» [25, с. 330].

Висновки. Підбиваючи підсумки, доцільно розпочати саме з двох «політично здиференційованих сил» (у категоріях Лисяка-Рудницького). Нині увесь світ є свідком протистояння Росії і України як двох антагоністичних політичних, а також мілітарних сил. Крім іншого, російська агресія стала найсуворішою перевіркою недекларативності, а реальної сили українських соборницьких ідей.

За цих умов заслуговують на увагу і аналіз поглядів Івана Лисяка-Рудницького на проблему соборності українських земель. Особливо слід підкреслити, що він реалістично розумів відмінності між Сходом і Заходом України в соціальній структурі, громадському вихованні, в атмосфері побуту. Разом з тим Лисяк-Рудницький дав концептуально точні, підтвержені історією оцінки щодо конвергенційного ефекту об'єднання Західної і Східної України, взаємного позитивного впливу навіть за реалій Радянського Союзу.

Аналіз поглядів Івана Лисяка-Рудницького на проблему соборності виразно засвідчує потребу подальшого вивчення його інтелектуальної спадщини, що не девальвується часом і здатна слугувати своєрідним «ключем» до розуміння актуальних, екзистенційних аспектів розвитку України як соборної держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Hrytsak Y. Ivan L. Rudnytsky: Historian, Public Figure, and political Thinker. *Ab Imperio*. 2020. No. 1. P. 301-322.
2. Essays in Modern Ukrainian History by Ivan L. Rudnytsky. Edited by Peter L. Rudnytsky. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1987. 499 p.
3. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. Київ: Основи, 1994.
4. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Видання 2-е. Упорядник Я. Грицак / Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій. Київ: Дух і Літера, 2019.
5. Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький (нарис інтелектуальної біографії). *Сучасність*. 1994. № 11. С. 73-96.
6. Костенко Г.В. Дослідження життєдіяльності та науково-публіцистичної спадщини М. Драгоманова в працях І. Лисяка-Рудницького. *Грані*. 1999. № 3(5). С. 99–104.
7. Квасниця О.Ю. Концепція провідної верстви в історичній есеїстиці Івана Лисяка-Рудницького. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Соціальні комунікації*. 2012. № 1027. Вип. 4. С. 185-190.
8. Генік М. Українсько-польське примирення в політичній думці Івана Лисяка-Рудницького. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Henyk_Mykola/Ukrainskopolske_prymyrennia_u_politychnii_dumci_Ivana_Lysiaka-Rudnytskoho.pdf
9. Діптан І. Іван Лисяк-Рудницький про українське націєтворення в європейському контексті. *Сіверянський літопис*. 2020. № 6. С. 63-76

10. Лисяк-Рудницький Іван. Щоденники. Гол. ред.: Я. Грицак, Ф. Сисин; Упоряд.: Я. Глистюк (гол. упоряд.), Г. Вітвіцька, Л. Гентош, О. Дмитерко, М. Думич, К. Кебузинська, Т. Романюк. Програма дослідження модерної історії та суспільства України ім. П. Яцика; Інститут історичних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка; Канадський Інститут Українських Студій Університету Альберти. Київ: Дух і Літера, 2019. 696 с.
11. Kolano Rafał. Іван Лисяк-Рудницький, Щоденники, wstępPeterL. Rudnytsky, red. Ярослав Грицак, Франк Сисин, оргас. Ярослав Глистюк, Видавництво “Дух і Літера”, Київ 2019, ss. IV+689, 1 nlb. *UR Journal of Humanities and Social Sciences*. 2020. No. 3(16). P. 177-181. URL: <http://journalofhumanitiesandsocialsciences.com/162020/11.pdf>
12. Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький: становлення історика, 1919–1937. *Наукові записки УКУ. Історія*. 2019. Вип. 3. С. 87–97.
13. Кравченко В. Що нового в історії українських студій? *Критика*. 2020. № 1-2. С. 18-23.
14. Чедолума І. Друге відкриття Івана Лисяка-Рудницького. *Україна модерна*. 2021. 7 вересня. URL: <https://uamoderna.com/event/2-vidkrittya-ivana-lisyaka-rudniczkogo-1>
15. Гийдел Е. Неочікуваний щоденник. *Україна модерна*. 2022. № 3.
16. Луцький Ю. З двох світів. Публіцистика. Естетика. Історіософія. Київ: Гелікон, 2002. 394 с.
17. Прицак О. Іван Лисяк-Рудницький як учений і «комунікатор». *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Видання 2-е*. Упоряд. Я. Грицак. Т. 1. К.: Дух і Літера, 2019. С. 8-15.
18. Яблонський В. Державний центр УНР в екзилі: ідеї, боротьба, традиції (1921-1992 роки). Київ: КНТ, 2020. 648 с.
19. Левченко Л. Роздуми про Уряд УНР в екзилі. *Історична правда*. 2022. 26 серпня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/08/26/161724/>
20. Лисяк-Рудницький І. Українська Національна Рада й ідея соборності. *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Видання 2-е*. Упоряд. Я. Грицак. Т. 2. К.: Дух і Літера, 2019. С. 300-314.
21. Довженко О.П. Щоденникові записи, 1939-1956 = Дневниковые записи, 1939-1956. Харків: Фоліо, 2013. 879 с.
22. Агентурное донесение источника «Альберта». 8 января 1941 г. *Галузевий державний архів СБУ*. Київ. Спр. С-836. Т. 2. Ч. 2. Арк. 99.
23. Шаповал Ю. Микита Хрущов і “кримське питання” *Проблеми інтеграції кримських репатріантів в українське суспільство*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 13-14 травня 2004 р. Київ: Світогляд, 2004. С. 273-280.
24. Кнышевский П. Штрихи к портрету кремлевской галереи. *Новое время*. 1994. № 9. С. 52-54.
25. Лисяк-Рудницький І. Новий Переяслав. *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Видання 2-е*. Упоряд. Я. Грицак. Т. 2. К.: Дух і Літера, 2019. С. 315-337.

References

1. Hrytsak, Y. (2020). Ivan L. Rudnytsky: Historian, Public Figure, and political Thinker. *Ab Imperio*, 1, pp. 301-322. [In English].
2. Rudnytsky, Peter.L. (ed) (1987). *Essays in Modern Ukrainian History by Ivan L. Rudnytsky*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta. [In English].
3. Lysyak-Rudnytsky, I. (1994). *Istorychni ese. V 2 t. Per. z anhl. U. Havryshkiv, Y. Hrytsaka*. Kyiv: Osnovy. [In Ukrainian].

4. Lysyak-Rudnytsky, I. (2019). *Istorychni ese. V 2 t. Vydannya 2-e*. Uporyadnyk Y. Hrycak. Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian].
5. Hrytsak, Y. (1994). Ivan Lysyak-Rudnytsky (narys intelektual'noyibiohrafiiy). *Suchasnist*, 11, pp. 73-96. [In Ukrainian].
6. Kostenko, H.V. (1999). Doslidzhennya zhyttyedyal'nosti ta naukovo-publicystychnoi spadshhyny M. Drahomanova v pracyakh I. Lysyaka-Rudnytskoho. *Hrani*, 3(5), pp. 99–104. [In Ukrainian].
7. Kvasnytsya, O.Yu. (2012). Konceptiya providnoyi verstvy v istorychnij eseyistyci Ivana Lysyaka-Rudnytskoho. *Visnyk Kharkivs'koho nacional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya Social'ni komunikaciyi*, 1027, (4), pp. 185-190. [In Ukrainian].
8. Genyk, M. (2013). Ukrains'ko-pol'ske prymyrennya v politychniy dumci Ivana Lysyaka-Rudnytskoho. *Ukrayina: kul'turna spadshhyna, nacional'na svidomist', derzhavnist'*. [Online]. Available from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Henyk_Mykola/Ukrainskopolske_prymyrennia_u_politychnii_dumtsi_Ivana_Lysiaka-Rudnytskoho.pdf [In Ukrainian].
9. Diptan, I. (2020). Ivan Lysyak-Rudnytsky pro ukrayins'ke naciyetvorennya v yevropejs'komu konteksti. *Siveryans'kyj litopys*, 6, pp. 63-76. [In Ukrainian].
10. Lysyak-Rudnytsky Ivan. (2019). *Shchodennyky*. Hol. red.: Y. Hrytsak, F. Sysyn; Uporyad.: Ya. Hlystyuk (hol. uporyad.), H. Vitvic'ka, L. Hentosh, O. Dmyterko, M. Dumych, K. Kebuzyns'ka, T. Romanyuk. Prohrama doslidzhennya modernoyi istoriyi ta suspil'stva Ukrayiny im. P. Yacyka; Instytut istorychnykh doslidzhen" L'vivs'koho nacional'noho universytetu im. I. Franka; Kanads'kyj Instytut Ukrayins'kykh Studij Universytetu Al'berty Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian].
11. Kolano Rafał. (2020). Ivan Lysyak-Rudnytsky, Shchodennyky, wstęp Peter L. Rudnytsky, red. Yaroslav Hrycak, Frank Sysyn, oprac. Yaroslav Hlystyuk, Wydawnictwo „Dux i Litera”, Kyiv 2019. *UR Journal of Humanities and Social Sciences*, 3(16), pp. 177-181. [Online]. Available from: <http://journalofhumanitiesandsocialsciences.com/162020/11.pdf> [In Polish].
12. Hrytsak, Y. (2019). Ivan Lysyak-Rudnytsky: stanovlennyaistoriya, 1919–1937. *Naukovi zapysky UKU. Istorija*, 3, pp. 87–97. [In Ukrainian].
13. Kravchenko, V. (2020). Shcho novoho v istoriyi ukrayins'kykh studij? *Krytyka*, 1-2, pp. 18-23. [In Ukrainian].
14. Chedoluma, I. (2021). Druhe vidkryttya Ivana Lysyaka-Rudnytskoho. *Ukrayina moderna*, 7 veresnya. [Online]. Available from: <https://uamoderna.com/event/2-vidkryttya-ivana-lisyaka-rudniczkogo-1> [In Ukrainian].
15. Hyjdel, E. (2022). Neochikuvanyj shchodennyk. *Ukrayina moderna*, 3. [In Ukrainian].
16. Luc'kyj, Y. (2002). *Z dvokh svitiv. Publicystyka. Estetyka. Istoriosofiya*, Kyiv: Helikon. [In Ukrainian].
17. Pritsak, O. (2019). Ivan Lysyak-Rudnytsky yak ucheny i „komunikator”. *Lysyak-Rudnytsky I. Istorychni ese / Vydannya 2-e*. Uporyad. Ya. Hrytsak. T. 1. Kyiv: Dukh i Litera, pp. 8-15. [In Ukrainian].
18. Yablons'kyj, V. (2020). *Derzhavnyj centr UNR v ekzyli: ideyi, borot'ba, tradyciyi (1921-1992 roky)*. Kyiv: KNT. [In Ukrainian].
19. Levchenko, L. (2022). Rozdumy pro Uryad UNR v ekzyli. *Istorychna pravda*, 26 serpnja. [Online]. Available from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/08/26/161724/> [In Ukrainian].
20. Lysyak-Rudnytsky, I. (2019). Ukrayins'ka Nacional'na Rada j ideya sobornosti. *Lysyak-Rudnytsky I. Istorychni ese. T. 2. Vydannya 2-e*. Uporyadnyk Ya. Hrycak. Centr doslidzhen" istoriyi Ukrayiny im. Petra Yacyka Kanads'kohoinstytutuukrayins'kyxstudij. Kyiv: Dukh i Litera, pp. 300-314. [In Ukrainian].
21. Dovzhenko, O.P. (2013). *Shchodennykovi zapysy, 1939-1956 = Dnevnikovye zapisi, 1939-1956*. Kharkiv: Folio. [In Ukrainian and in Russian].

22. Ahenturnoe donesenie istochnyka «Al"berta». 8 yanvarya 1941. *Haluzevyj derzhavnyj arkhiv SBU*. Kyiv. Spr. S-836, tom 2, chastyna 2, arkush. 99. [In Russian].
23. Shapoval, Y. (2004). Mykyta Khrushhov i "kryms"ke pytannya". *Problemy intehracyii kryms"kykh repatriantiv v ukrayins"ke suspil"stvo*. Materialy Vseukrayins"kyi naukovopraktychnoyi konferencyi. Kyiv: Svitohlyad, pp. 273-280. [In Ukrainian].
24. Knyshevskiy, P. (1994). Shtrikhi k portretu kremlevskojhalerei. *Novoe Vremja*, 9, pp. 52-54. [In Russian].
25. Lysyak-Rudnytsky, I. (2019). Novyj Pereyaslav. *Lysyak-Rudnyts"kyj I. Istorychniese*. T. 2. Vydannya 2-e. Uporyadnyk Ya. Hrycak. Centr doslidzhen" istoriyi Ukrayiny im. Petra Yacyka Kanads"koho instytutu ukrayins"kykh studij. Kyiv: Dukh i Litera, pp. 315-337. [In Ukrainian].

Shapoval Yu. Ivan Lysiak-Rudnytsky on the Unity (Sobornist) of Ukraine.

The article contains an analysis of the views of one of the most interesting Ukrainian historians of the XXth century, Ivan Lysiak-Rudnytskyi, on the problem of the unity of Ukrainian lands. He believed that the Act of January 22, 1919, promulgated by the Directory of the Ukrainian People's Republic, became the starting point of this issue. Since that time, all Ukrainian political programs have not ignored the issue of the unity of Eastern and Western Ukraine. The main achievement in the implementation of this issue in 1921-1941, before the beginning of the Second World War, was cultural rapprochement, unification of the literary language, spelling, and erasure of cultural differences. The Second World War brought fundamental changes. Then, under the conditions of first Soviet, then German, and later again Soviet occupation, there was a meeting between Western and Eastern Ukrainians. Lysiak-Rudnytskyi relegates the stigmatization of the mentioned events to the background. The inclusion of the territory of Western Ukraine into the USSR was accompanied by great suffering of the people. It was unity under a foreign yoke. Lysiak-Rudnytskyi believed that the matter did not end there. This could not prevent numerous personal contacts between the natives of the east-central and western lands. In this way, a new all-Ukrainian unity was formed, which will become the bearer of the future of the Ukrainian nation. In parallel with this, the integration of the Ukrainian emigration took place. It also included people from all regions of Ukraine. An example is the Ukrainian National Council, created in the spring of 1947 – summer of 1948 to coordinate the actions of Ukrainian parties and organizations. Ivan Lysiak-Rudnytskyi also addressed the problem of Crimea and its inclusion in Ukraine in 1954. In his research, he substantiated that geopolitical and economic factors determine the organic affiliation of the Crimean peninsula to the Ukrainian mainland.

Keywords: *Ivan Lysiak-Rudnytsky, history of Ukraine, the idea of unity, convergence of Western and Eastern Ukraine, Crimea, Russia.*